УДК 336.764.2

ВІДОБРАЖЕННЯ В БУХГАЛТЕРСЬКОМУ ОБЛІКУ ОПЕРАЦІЙ З Ф'ЮЧЕРСНИМИ ТА ОПЦІОННИМИ КОНТРАКТАМИ НА ІНДЕКС UX

МИКОЛА БОНДАР,
доктор екон. наук.
професор, зав. кафедри
ГАННА СУПРОВИЧ,
асистент
кафедра обліку підприємницької діяльності ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

В статті удосконалено порядок відображення операцій з ф'ючерсними та опціонними контрактами на Індекс UX на рахунках бухгалтерського обліку через уточнення назви позабалансового рахунку 03 на «Контрактні права та зобов'язання» і відкриття рахунків аналітичного обліку другого та третього порядків у його межах. Деталізовано інформацію за розрахунками щодо варіаційної маржі та гарантійних зобов'язань у межах аналітичних рахунків субрахунку 379 «Розрахунки за операціями з деривативами».

Ключові слова: *деривати, ф'ючерс на Індекс UX, опціон на Індекс UX, облік.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Високий рівень розвитку фінансових ринків важливий для функціонування економіки і поступального її економічного зростання. Постійні процеси інтеграції та глобалізації світової економіки, а також її кризовий характер, спонукають до формування та розвитку нових більш ефективних форм функціонування фінансового ринку. Однією із таких форм є ринок фінансових деривативів. Вітчизняний ринок фінансових деривативів нині все ще перебуває на стадії становлення та перш за все асоціюється з ризиком на відміну від аналогічних ринків у економічно розвинених країнах. Причиною цьому є: недосконаліть нормативно-правової бази, її неузгодженість з міжнародною практикою, відсутність накопиченого досвіду роботи вітчизняних підприємств у сфері використання фінансових деривативів.

Хоча ринок похідних фінансових інструментів є досить молодим сегментом фінансового ринку, тенденція зростання обсягів операцій з фінансовими деривативами поширилась на Україні.

За останні роки сума контрактів з деривативами помітно зросла: з 3,75 млрд. грн. у 2010 році до майже 25 млрд. грн. у 2012 році, що склало 0,98 % від загального обсягу торгів на ринку цінних паперів

В рамках розширення інструментів фондового ринку мала місце активізація строкового ринку, що свідчить про все більше використання інвесторами можливостей хеджування ризиків за допомогою цих фінансових інструментів.

Так, у 2012 році обсяг торгів деривативами на біржовому ринку становив 24,78 млрд. грн., зокрема 52,62 % обсягу торгів деривативами припадало на «Українську біржу» [1].

На даний момент ПАТ «Українська біржа» проводить торги ф'ючерсними контрактами на Індекс українських акцій (UX) і опціонними контрактами на ф'ючерс на Індекс українських акцій.

Лише за місяць з моменту старту торгів ф'ючерс на Індекс UX став найліквіднішим інструментом строкового ринку за об'ємом торгів та кількістю укладених угод. Індекс UX – розраховується в режимі он-лайн по цінам 15-ти найбільш ліквідних цінних паперів вітчизняного фондового ринку, які торгуються на Українській біржі.

Ефективне використання ф'ючерсів та опціонів на Індекс UX у господарській діяльності підприємств неможливе без своєчасного, достовірного, законодавчо врегульованого їх обліку.

Аналіз останніх досліджень. Вагомий внесок у вирішення зазначених проблем зробили вітчизняні та зарубіжні вчені, зокрема С.В. Банк, К.В. Бойко, С.Ф. Голов, І.К. Дрозд, В.І. Єфіменко, В.С. Здреник, Б.Л. Луців, О.М. Мозговий, В.Ф. Палій, Н. Талеб та інші. Віддаючи належне дослідженням, які проводили вітчизняні й зарубіжні вчені, слід зазначити, що низка питань щодо обліку операцій з ф'ючерсними та опціонними контрактами потребує подальшого наукового опрацювання та закріплення на державному рівні у нормативно-правових актах, дискусійними є питання достовірної оцінки таких фінансових інструментів, а також потреба в удосконаленні забезпечення управління фінансовими деривативами інформацією, що формується в системі бухгалтерського обліку та фінансовій звітності.

Мета статті полягає у обґрунтуванні підходу щодо відображення в бухгалтерському обліку ф'ючерсних та опціонних контрактів на Індекс UX з метою забезпечення повноти та достовірності фінансової звітності.

Підприємства, що використовують у своїй діяльності фінансові деривативи, у тому числі, ф'ючерси та опціони на Індекс UX, головним чином ураховують вимоги Закону України «Про бухгалтерський облік і фінансову звітність», П(С)БО 13 «Фінансові інструменти», П(С)БО 12 «Фінансові інвестиції», Методичні рекомендації з відображення у бухгалтерському обліку операцій з ф'ючерсними та опціонними контрактами учасниками фондового ринку, які є недосконалими щодо регулювання обліку операцій з даними інструментами, адже, передбачають використання різних підходів щодо трактування сутності деривативів, підходів до їх визнання та відображення в бухгалтерському обліку та звітності [2, 3, 4, 5].

Некоректним та суперечливим є підхід, наведений в Методичних рекомендаціях з відображення у бухгалтерському обліку операцій з ф'ючерсними та опціонними контрактами учасниками фондового ринку від 08.05.2012 р. № 650, відповідно до якого фінансові деривативи потрібно визнавати на дату укладення контракту [5]. Використання запропонованого підходу передбачає відображення фінансових активів та фінансових зобов'язань на балансових рахунках з обліку похідних фінансових інструментів, що невизначені чинним планом рахунків.

Проте, згідно із пунктом 1 законодавчо затверджених методичних рекомендацій, ф'ючерсні та опціонні контракти, виплата премії яких обліковується через варіаційну маржу в бухгалтерському обліку на дату операції, відображаються на позабалансовому рахунку 03 «Контрактні зобов'язання», що неможливо у разі визнання таких контрактів на дату операції.

Таким чином, для достовірного відображення в обліку операцій з фінансовими деривативами необхідно здійснювати їх визнання на дату розрахунку, що підтверджує логічність їх обліку на позабалансових рахунках.

Бухгалтерський облік фінансових деривативів, як і будь-яких інших фінансових інструментів підприємства (професійного учасника та його клієнта), має виходити зі змісту фінансових операцій та базуватись на таких засадах:

- облік на позабалансових рахунках, призначених для узагальнення інформації про наявність і рух умовних прав і зобов'язань підприємства;
- розмежування рахунків, призначених для обліку операцій хеджування та спекулятивних операцій з деривативами.

Професійні учасники строкового ринку мають здійснювати відокремлений облік власних та клієнтських операцій з фінансовими деривативами. Якщо учасник торгів укладає деривативну угоду за рахунок і від імені клієнта, тобто, виступає брокером, то бухгалтерський облік таких операцій він буде проводити в порядку, встановленому для відображення звичайних посередницьких операцій. У такому випадку усі наведені вище операції будуть відображатись в обліку підприємства клієнта, що виступає через професійного учасника, аналогічно дилерським операціям. Єдиною відмінністю відображення даних операцій в обліку будуть додаткові проведення з нарахування та виплати комісійних брокеру.

Інструкцією про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку підприємств та організацій передбачено використання позабалансового рахунку 03 «Контрактні зобов'язання» для узагальнення інформації про наявність та рух зобов'язань по укладених контрактах, а також здійснення контролю за їх виконанням. Зокрема, на цьому рахунку ведеться облік по деривативах (форвардних, ф'ючерсних контрактах, опціонах). Відповідно до Інструкції, деривативом є стандартний документ, що засвідчує право або зобов'язання придбати або продати цінні папери, матеріальні або нематеріальні активи, а також кошти на визначених ним умовах у майбутньому.

Укладення опціонного контракту свідчить, що здійснення такої угоди надає її покупцеві право на купівлю чи продаж базових фінансових інструментів за фіксованою ціною протягом деякого періоду або на зазначену наперед дату в майбутньому в обмін на опціонну премію [6]. Таке визначення опціону як контракту, що надає саме право, а не зобов'язання дає змогу зробити висновок, що даний контракт не може обліковуватись на позабалансовому рахунку 03 «Контрактні зобов'язання», адже, даний рахунок передбачає лише облік зобов'язань. Тому доцільно змінити назву даного рахунку, доповнивши словом «права», і окреслити його назвою «Контрактні права та зобов'язання». На даному рахунку відображається інформація щодо наявності прав та зобов'язань за укладеними деривативними угодами, здійснюється контроль за їх виконанням і зняттям з обліку на дату виконання, а також відображається укладення нових контрактів.

Беручи до уваги дещо спрощений склад рахунку

03 «Контрактні права та зобов'язання», потребу внутрішніх користувачів у більш повній інформації про операції з фінансовими деривативами пропонується доповнити Робочий План рахунків підприємства субрахунками 031 «Контрактні права та зобов'язання за спекулятивними операціями з фінансовими деривативами», 032 «Контрактні права та зобов'язання за хеджувальними операціями з фінансовими деривативами» та відповідними аналітичними рахунками (табл. 1).

Таблиця 1

ПЕРЕЛІК ЗАПРОПОНОВАНИХ РАХУНКІВ ДРУГОГО ТА ТРЕТЬОГО ПОРЯДКІВ У МЕЖАХ РАХУНКУ 03 «КОНТРАКТНІ ПРАВА ТА ЗОБОВ'ЯЗАННЯ»

Робочий План рахунків					
код	**назва**	**код**	**назва**	**код**	**назва**
03	Контрактні права та зобов'язання	031	Контрактні права та зобов'язання за спекулятивними операціями з фінансовими деривативами	0311	Контрактні права та зобов'язання за спекулятивними ф'ючерсними контрактами
				0312	Контрактні права та зобов'язання за спекулятивними опціонними контрактами з маржею
				0313	Контрактні права та зобов'язання за спекулятивними стандартними опціонними контрактами
				0314	Контрактні права та зобов'язання за спекулятивними форвардними контрактами
				0315	Інші контрактні права та зобов'язання за спекулятивними операціями з фінансовими деривативами
		032	Контрактні права та зобов'язання за хеджувальними операціями з фінансовими деривативами	0321	Контрактні права та зобов'язання за хеджувальними ф'ючерсними контрактами
				0322	Контрактні права та зобов'язання за хеджувальними опціонними контрактами з маржею
				0323	Контрактні права та зобов'язання за хеджувальними стандартними опціонними контрактами
				0324	Контрактні права та зобов'язання за хеджувальними форвардними контрактами
				0325	Інші контрактні права та зобов'язання за хеджувальними операціями з фінансовими деривативами

Така деталізація надасть можливість підприємству мати чітку та комплексну інформацію про операції з фінансовими деривативами.

Продемонструємо відображення деривативного контракту в обліку на прикладі ТОВ (професійний учасник, що укладає угоду від свого імені та за свій рахунок). 16 червня 2012 року ТОВ «Гайнсфорт-онлайн» відкрито довгу позицію за ф'ючерсним контрактом на Індекс українських акцій UX за фіксованою ціною з виконанням в грудні 2012 року. На момент укладення контракту ціна ф'ючерсу складала 2330 гривень. Кліринговий центр резервує 20% від вартості такого контракту для забезпечення гарантії виконання зобов'язань сторін угоди.

Відповідно Методичним рекомендаціям з відображення у бухгалтерському обліку операцій з ф'ючерсними та опціонними контрактами учасниками фондового ринку від 08.05.2012 р. № 650 [5], ТОВ «Гайнсфорт-онлайн» повинно відобразити операції, пов'язані з внесенням коштів гарантійного забезпечення, внеску до страхового фонду, в бухгалтерському обліку за дебетом рахунку 364 «Розрахунки з покупцями та замовниками» / субрахунок розрахунків за гарантійним забезпеченням та кредитом рахунку 31 «Рахунки в банках».

Використання рахунку 36 «Розрахунки з покупцями та замовниками» не виправдане, адже, учасник такої угоди не є продавцем чи покупцем деривативу. Вислів «купити деривати» або «продати деривати» не означає торгівлю у прямому сенсі. Насправді учасник таких торгів (дилер) лише бере на себе зобов'язання у визначений термін прийняти базовий актив згідно специфікації контракту (займає довгу позицію) або поставити цей актив (займає коротку

позицію), тобто, є дебітором, що відповідає назві рахунку 37 «Розрахунки з різними дебіторами». Окрім цього, кошти гарантійного забезпечення перераховуються учасником на рахунок Центрального контрагента на поворотній основі і підлягають поверненню у випадку повного погашення зобов'язань учасником. Отже, цілком логічно відобразити дану операцію за кредитом рахунку 379 «Розрахунки за операціями з деривативами» / субрахунок розрахунків за гарантійним забезпеченням.

У разі відмови від участі в торгах біржа повертає підприємству сплачений гарантійний внесок. Якщо повернення здійснюється не в повному обсязі (утримання біржових комісій), то неповернений залишок підприємству необхідно списати з рахунка біржових розрахунків на дебет рахунка витрат звітного періоду.

Під час укладання ф'ючерсного контракту вартість прав вимоги і зобов'язань збігаються, тому чиста вартість контракту у даний момент дорівнює нулю. Отже, на дату операції підприємству не потрібно здійснювати жодних записів у балансі. Натомість, з метою ведення аналітичного обліку учаснику необхідно відобразити вартість укладеного контракту на позабалансовому рахунку 03 «Контрактні права та зобов'язання» у розрізі субрахунків.

Згідно із законодавчо затвердженими методичними рекомендаціями, щоденна переоцінка ф'ючерсних контрактів та приведення їх таким чином до однакової вартості не потребує фіксації ціни їх укладання, тому необхідно лише відслідковувати їх наявну кількість та вести облік відповідно до кодів, що мають всі контракти (контракти з різною датою виконання – різні контракти). Проте, враховуючи, що дані рахунку 03 «Контрактні права та зобов'язання» використовуються при розкритті інформації за операціями з ф'ючерсними контрактами у звітності, доцільно на даному рахунку відображати не лише кількість контрактів, але і їх вартість. Це, у свою чергу, сприятиме підвищенню аналітичності облікової інформації.

За результатами щоденного клірингу відбувається коригування вартості ф'ючерсного контракту на розмір варіаційної маржі. Варіаційна маржа розраховується як різниця між поточною та попередньою розрахунковою ціною ф'ючерсного контракту.

Розглянемо рух грошових коштів на клірингровому регістрі покупця залежно від цінової кон'юнктури ринку базового активу в період між датою укладення ф'ючерсного контракту і датою його виконання (табл. 2).

17 червня 2012 року торги за ф'ючерсним контрактом завершились на позначці 2322 пункти. Падіння ціни контракту вимагає списання з рахунку підприємства варіаційної маржі в сумі 8 гривень, що, у свою чергу, скорочує депозит учасника до 458 гривень. Зазначене скорочення депозиту є недопустимим, адже, розмір гарантійного забезпечення має складати 20% від поточної вартості контракту, тобто, 464,4 гривні. У такому разі кліринговий центр вимагатиме від підприємства внести на рахунок необхідну суму (не менше ніж 6,4 гривень). Варто зазначити, що у противному випадку відбувається примусове закриття позиції клієнта.

Таблиця 2

РУХ ГРОШОВИХ КОШТІВ НА КЛІРИНГОВОМУ РЕГІСТРІ ТОВ «ГАЙНСФОРТ-ОНЛАЙН» ЗА Ф'ЮЧЕРСНИМ КОНТРАКТОМ НА ІНДЕКС УКРАЇНСЬКИХ АКЦІЙ UX

Вид контракту		Ф'ючерс на Індекс українських акцій UX							
Дата	Код контракту	Ціна контракту, пункти	Вартість контракту, грн	Гарантійне забезпечення, грн	Засоби на рахунку, грн		Варіаційна маржа, грн	Вільні кошти, грн	
					до поповнення	після поповнення		до поповнення	після поповнення
16.06.2012	UX-12.12	2330	2330	466,0	466,0		–	0	
17.06.2012	UX-12.12	2322	2322	464,4	458,0	464,4	–8	–6,4	0
20.06.2012	UX-12.12	2335	2335	467,0	477,4		13	10,4	
21.06.2012	UX-12.11	2352	2352	470,4	494,4		17	24,0	
22.06.2012	UX-12.11	2355	2355	471,0	497,4		3	26,4	

Зростання ціни контракту 20 червня до 2335 пунктів призводить до нарахування варіаційної маржі (13 гривень) на рахунок підприємства. Підприємство, в свою чергу, зможе розпоряджатись вільними коштами (спекулятивним маржинальним прибутком) у розмірі 10,4 гривень ще до настання строку виконання контракту.

Результати переоцінки ф'ючерсного контракту доцільно відображати щодня до моменту закриття позиції. За способом виконання фінансові деривативи поділяються на два типи: з поставкою та розрахункові. Щодо ф'ючерсів на фондовий індекс, такі контракти закриваються лише розрахунково.

Чинним в Україні планом рахунків бухгалтерського обліку не визначено окремого рахунку для обліку варіаційної маржі. Проте, оскільки варіаційна маржа відноситься до коштів гарантійного забезпечення, її облік може здійснюватись на рахунку 379 «Розрахунки за операціями з деривативами» / субрахунок розрахунків за варіаційною маржею. Дана пропозиція стосується також порядку відображення варіаційної маржі за опціонними контрактами з маржею та премії за стандартними опціонами.

Під час закриття позиції за ф'ючерсним контрактом на індекс UX підприємством останній раз здійснюється перерахування варіаційної маржі. Варіаційна маржа відноситься до коштів гарантійного забезпечення та у момент виконання контракту підлягає поверненню. Фінансовий результат від проведеної операції із спекулятивним ф'ючерсом складається із прибутку чи збитку від отриманої варіаційної маржі за увесь час обертання контракту на строковому ринку (табл. 3).

В кінці звітного періоду підприємству необхідно закрити субрахунок 379 «Розрахунки за операціями з деривативами» у кореспонденції з рахунками інших операційних доходів або витрат. У випадку визначення проміжного (місячного) фінансового результату, суб'єкт господарювання може не закривати 379 субрахунок, а використовувати лише його сальдо, для того, щоб за підсумками кварталу був зафіксований результат (доходи або витрати) наростаючим підсумком.

Слід зазначити, що клієнти Професійних учасників, для яких операції з фінансовими деривативами не належать до основної діяльності, можуть відображати зміну вартості похідного фінансового інструменту у складі інших доходів звичайної або фінансової діяльності.

Запропонований підхід щодо відображення у обліку доходів, витрат та фінансового результату за операціями з фінансовими деривативами є найбільш оптимальним у використанні, оскільки найповніше відображає сутність принципу превалювання сутності над формою, за яким операції мають обліковуватись відповідно до їх сутності, а не лише виходячи з юридичної форми.

Таблиця 3

ВІДОБРАЖЕННЯ В БУХГАЛТЕРСЬКОМУ РЕЗУЛЬТАТІВ ПЕРЕОЦІНКИ Ф'ЮЧЕРСНОГО КОНТРАКТУ НА ІНДЕКС УКРАЇНСЬКИХ АКЦІЙ UX

№ з/п	Дата	Зміст операції	Дебет	Кредит	Сума, грн
1	17.06.2012	Відображення в обліку учасника від'ємної варіаційної маржі	379/1 «Розрахунки за варіаційною маржею»	379/2 «Розрахунки за гарантійним забезпеченням»	8
2	20.06.2012	Перераховано кошти гарантійного забезпечення	379/2 «Розрахунки за гарантійним забезпеченням»	31 «Рахунки в банках»	7
3	20.06.2012	Відображення в обліку учасника позитивної варіаційної маржі	379/2 «Розрахунки за гарантійним забезпеченням»	379/1 «Розрахунки за варіаційною маржею»	13
4	21.06.2012	Відображення в обліку учасника позитивної варіаційної маржі	379/2 «Розрахунки за гарантійним забезпеченням»	379/1 «Розрахунки за варіаційною маржею»	17
5	22.06.2012	Відображення в обліку учасника позитивної варіаційної маржі	379/2 «Розрахунки за гарантійним забезпеченням»	379/1 «Розрахунки за варіаційною маржею»	3
Після закриття позиції:					
6	22.06.2012	Повернено кошти гарантійного забезпечення	31 «Рахунки в банках»	379/2 «Розрахунки за гарантійним забезпеченням»	473

Продовження табл. 3

№ з/п	Дата	Зміст операції	Дебет	Кредит	Сума, грн
7	22.06.2012	Надходження на рахунок учасника додатної варіаційної маржі	31 «Рахунки в банках»	379/1 «Розрахунки за варіаційною маржею»	25
7	22.06.2012	Позитивна варіаційна маржа зараховується в дохід	379/1 «Розрахунки за варіаційною маржею»	719 «Інші доходи від операційної діяльності» / Субрахунок доходів за операціями з деривативами	25

ВИСНОВКИ

В результаті проведеного дослідження встановлено, що існуюча нормативно-правова база щодо регулювання обліку операцій з фінансовими деривативами є недосконалою. Це, у свою чергу, пов'язано з відсутністю єдиного підходу до трактування економічної сутності деривативів. У зв'язку з цим постає необхідність у розробленні змін та доповнень до вітчизняного законодавства для усунення недоліків в методології облікового процесу фінансових деривативів.

Запропонований в роботі підхід щодо відображення в бухгалтерському обліку ф'ючерсних та опціонних контрактів на Індекс UX дозволить здійснювати облік похідних фінансових інструментів, виходячи з їх економічної сутності, що, у свою чергу, забезпечить повноту та достовірність складання фінансової звітності.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. ***Звіт*** НКЦПФР за 2012 рік «Інновації для розвитку ринку» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nssmc.gov.ua/user_files/content/58/1370875350.pdf

2. ***Про бухгалтерський*** облік та фінансову звітність в Україні : Закон України № 996-XIV від 16.07.1999 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua.

3. ***Положення*** (стандарт) бухгалтерського обліку 13 «Фінансові інструменти» : Наказ Міністерства фінансів України № 1050/6241 від 19.12.2001 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua.

4. ***Положення*** (стандарт) бухгалтерського обліку 12 «Фінансові інвестиції»: Наказ Міністерства фінансів України № 284/4505 від 17.05.2000 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua.

5. ***Методичні*** рекомендації з відображення у бухгалтерському обліку операцій з ф'ючерсними та опціонними контрактами учасниками фондового ринку: Рішення Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку №650 від 08.05.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.nau.ua

6. ***Примостка Л.О.*** Фінансові деривативи: аналітичні та облікові аспекти: Монографія / Л.О. Примостка. – К.: КНЕУ, 2001. – 263 с.

В статье усовершенствован порядок отражения операций с фьючерсными и опционными контрактами на Индекс UX на счетах бухгалтерского учета через уточнение названия внебалансового счета 03 на «Контрактные права и обязательства» и открытие счетов аналитического учета второго и третьего порядков в его пределах. Детализировано информацию по расчетам по вариационной маржи и гарантийных обязательств в рамках аналитических счетов субсчета 379 «Расчеты по операциям с деривативами».

Ключевые слова: *дериватив, фьючерс на Индекс UX, опцион на Индекс UX, учет.*

The procedure of representation of operations with futures and options contracts on the Index UX in the accounts was improved in the article through the correction of the off-balance sheet account name 03 for «Contract rights and obligations» and opening analytical accounts of the second and third order within it. The information about calculation of variation margin and guarantee obligations was detailed within the analytical accounts of subaccount 379 «Calculation of operations with derivatives».

Key words: *derivative, future on the Index UX, option on the Index UX, accounting.*